

Praktijkonderzoek

-Iedereen van het klasje naar muur-
Creatief therapeutisch project ten bate van ZMLK – scholen

Op de voorpagina maakte u kennis met de karakters hierboven. Dit zijn Flambo, Tutu, Trini en Kay, de reisleiders van het project. Ze zijn geïnspireerd op de namen van de klassen van de Vista del Mar school, specifiek Curaçaose bloemennamen –Trinitaria, Flamboyan, Kayena en Tuteurutu. In het verslag van het praktijkproduct zal hun rol beschreven worden.

Aafke Penning
1505620
Utrecht 2011

Samenvatting

Dit verslag van het praktijkonderzoek beschrijft het praktijkprobleem dat ik tegenkwam tijdens mijn stageperiode in 2008 / 2009 op de Vista del Mar school, een school voor zeer moeilijk lerende kinderen, op Curaçao.

De problematieken van de doelgroep zijn de volgende:

- ontwikkelingsproblematiek
- gedragsstoornissen
- taalstoornissen
- motorische beperkingen
- verstandelijke beperkingen
- visuele beperkingen
- problematiek in het autistisch spectrum
- beperkingen in de sociale zelfredzaamheid
- medische problematiek
- sociaaleconomische problematiek, zoals een moeilijke thuissituatie met armoede, met als gevolg;
- verwaarlozingproblematiek
- hechtingsstoornissen

Er was, naast een kortdurend project olv een muziektherapeute en speltherapeute, geen creatieve therapie op de school aanwezig.

Aan de hand van het 'Algemeen handelingsschema van de creatief therapeut' uit de Reader Praktische Kaders (2004) kon op een vaste, weldoordachte manier volgens de orthopedagogische werkwijze in individuele, duo- of kleine groepstherapie een korte of langer durende behandeling worden gegeven, met de volgende doelstellingen:

- ~ luistervermogen vergroten
- ~ rust brengen bij de onrustige, drukke kinderen
- ~ faalangst verminderen
- ~ vaardigheden in grove en fijne motoriek vergroten
- ~ spanningsboog vergroten voor een langere concentratie
- ~ vermindering van excessief gedrag
- ~ vergroten van zelfstandigheid
- ~ vergroten van sociale vaardigheden
- ~ verminderen van traagheid
- ~ eigenheid in de groep vergroten
- ~ vergroten van het ik-besef
- ~ vergroten van het besef van de wereld om het kind

Aan de hand van de draagkracht, de problematiek, de emoties en de doelstellingen, werd het medium in therapie ingezet, met keuze uit veel verschillende materialen.

De therapiesessies waren, gezien de behoefte en belang van de doelgroep, gestructureerd opgezet. De houding van de creatief therapeut was nogal directief en de werkvormen in

meer of mindere mate gestructureerd. In de sessies kwamen zowel voorspelbare als onvoorspelbare interventies voor.

De voortgang in de therapie was positief, al bleek een langer durende therapie die frequenter terug zou komen, beter voor de doelgroep. Er is wel creatieve therapie gewenst, maar hiervoor is geen budget.

Hierdoor ontstond de hoofdvraag: *“Op welke wijze kan er op een creatief therapeutische manier gewerkt worden aan de hulpvraag van leerkrachten en leerlingen op deze ZMLK school, zonder dat er tijd en geld is voor creatieve therapie?”*

Tijdens de stageperiode werd er rond de school een muur gebouwd. Deze kon de basis vormen van een creatief therapeutisch project, het praktijkproduct, vormen.

Voor de ontwikkeling van het praktijkproduct werd specifieke literatuurstudie gedaan naar de doelgroep, naar soortgelijke projecten, naar (creatieve) therapie met deze doelgroep en andere aansluitende aspecten die hiervoor bruikbaar zouden zijn. De bevindingen hieruit staan beschreven in dit verslag.

Een onderdeel van het praktijkonderzoek is het bevragen van de adres-, beoordelings- en feedbackgroep met daarin mensen die gerelateerd zijn aan het werkveld van het project. Dit zijn mensen van ZMLK – scholen, creatief therapeuten en kunstenaars.

Er zijn zeven projecten gevonden met raakvlakken aan het project –Iedereen van het klasje naar de muur-. Deze projecten zijn uitgevoerd door kunstenaars en / of creatief therapeuten. Deze mensen zijn onderdeel van de hierboven beschreven groepen.

3

Vaan één van de kunstenaars, Annette Kuyper, is een interview afgenomen. Zij gaf hierin, naast de informatie uit de ingevulde vragenlijst, extra informatie ter bevordering van het project.

Voor de ontwikkeling van het project is gekeken naar het aantal vierkante meters muur dat ter beschikking staat voor uitvoering van het product. Dat zijn bijna 400 vierkante meters. Daarnaast kunnen ook de muren van de gymzaal gebruikt worden voor het project. Deze afbeeldingen kunnen eventueel ook tijdens gymles worden ingezet.

Om het project uit te kunnen voeren, zonder dat de school hier budget voor heeft, zullen subsidies worden aangevraagd. De beschrijving van de bijeenkomst met Raymond Sanchez, inclusief alle vergaarde informatie met betrekking tot het aanvragen van subsidies, wordt beschreven.

Aafke Penning
1505620

Dankwoord

Voor u begint met lezen van dit verslag van mijn praktijkonderzoek, wil ik onderstaande met u delen.

Het ontwikkelen van het project –Iedereen van het klasje naar de muur- zou niet mogelijk geweest zonder hulp en steun van anderen. Hierbij wil ik dan ook mijn dank uitspreken naar de kinderen en leerkrachten van de Vista del Mar school, juffrouw Sharine Mauricio-Herselia, Han Kurstjens, Huub Notermans, Paul Tuithof, Raymond Sanchez, Annette Kuyper, Anouk Teusink, Yvette de Graaf, David Beijersbergen van Henegouwen, Nericha Marchena, Dieuwertje Kardolus, iedereen uit mijn adres-, beoordelings- en feedbackgroepen en anderen die mij geholpen en gesteund hebben in dit langlopende proces. Ontzettend fijn hoe ieder van jullie zich heeft ingezet om mij te helpen tot waar ik nu ben gekomen met dit project.

Met het uitvoeren van dit project zal mijn langgekoesterde droom werkelijkheid worden; ik ga niet meer langer van het kastje naar de muur, maar met –Iedereen van het klasje naar de muur-. Dank jullie wel dat jullie hier onderdeel van zijn (geweest).

Aafke Penning
1505620

Voorwoord

Voor u ligt het verslag van mijn praktijkonderzoek. In de periode augustus 2008 tot heden heb ik me bezig gehouden met het ontwikkelen van het project –Iedereen van het klasje naar muur-.

De titel van het project heb ik gebaseerd op het spreekwoord “van het kastje naar de muur sturen”. (Spreekwoorden.nl, 2006-2011) Van leerkrachten, leerlingen en ouders hoorde ik dat ze tijdens hun zoektocht om te werken aan bepaalde doelenstellingen veelal van de ene naar de andere therapeut, begeleider, coach of zorginstelling moeten. Aangezien er met dit project op één centrale plek aan zoveel verschillende doelen gewerkt kan worden is de titel -Iedereen van het klasje naar de muur- ontstaan. In het Papiamentu, de taal op Curaçao, zal de titel zijn –Tur hende di klas na muraya-.

Dit creatief therapeutisch project ten bate van ZMLK scholen is gebaseerd op mijn stageperiode als creatief therapeut beeldend op de Vista del Mar school op Curaçao. Voor de mogelijkheid dit project tot stand te brengen was het nodig een praktijkonderzoek uit te voeren. In de afgelopen jaren heb ik het project door middel van kennis en ervaring tijdens de stageperiode en literatuurstudies steeds verder uitgewerkt.

In dit verslag zal ik al aspecten uit het praktijkonderzoek uitwerken.

Aafke Penning
1505620

Inhoudsopgave

	Pagina:
Samenvatting	2,3
Dankwoord	4
Voorwoord	5
Inhoudsopgave	6,7
Inleiding ○ ZMLK – scholen ○ Stage-instelling ○ Problematieken van de doelgroep ○ Creatieve therapie op de Vista del Mar school ○ Methodiek ○ Methode ○ Werkwijze ○ Doelstellingen ○ Toepassing van het medium ○ Het therapielokaal ○ Verloop van de sessie ○ Inzet van het medium ○ Materialen ○ Therapeutische houding ○ Interventies ○ Verloop van therapieperiode ○ Fulltime creatief therapeut nodig en gewenst ○ Mogelijkheid fulltime creatief therapeut in de bestaande schoolstructuur ○ Opstarten praktijkonderzoek en praktijkproduct ○ Praktijkproduct met gebruik van de omgeving voor integratie CT in de schoolstructuur ○ Inhoud middendeel verslag praktijkonderzoek ○ Subsidies aanvragen	8 8,9 9 9 9 9,10 10,11 11 11 11,12 12 12 12 13 13,14 14 14 14 14 15 15 15

Specifieke literatuurstudies naar de doelgroep	
○ Ontwikkelingsproblematiek	16
○ Gedragsstoornis	16
○ Taalstoornis	17
○ Motorische beperking	17
○ Verstandelijke beperking	17
○ Visuele beperking	17
○ Problematiek in het autistisch spectrum	18,19
○ Beperkingen in de sociale zelfredzaamheid	19,20
○ Sociaaleconomische- en medische problematiek	20
○ Verwaarlozingsproblematiek	20,21
○ Hechtingsstoornissen	21,22
Soortgelijke producten	23,24
Beschrijving adres-, beoordelings- en feedbackgroep	25,26
Interview met Annette Kuyper	27
Oppervlakte voor het praktijkproduct	28
Subsidies aanvragen – Interview met Raymond Sanchez	29,30
Conclusie	31
Literatuurlijst	32 t/m 38
Ingevulde vragenlijsten –Iedereen van het klasje naar de muur-	Bijlage 1
Reacties (mail) –Iedereen van het klasje naar de muur-	Bijlage 2
Plan van aanpak –Iedereen van het klasje naar de muur-	Bijlage 3

Inleiding

Van 26 augustus 2008 tot en met 22 januari 2009 liep ik stage op Curaçao. Dit deed ik op de Vista del Mar school, een school voor zeer moeilijk lerende kinderen.

ZMLK – scholen

“ZMLK-onderwijs is een onderwijsvorm gericht op zeer moeilijk lerende kinderen, kinderen met een verstandelijke handicap of ernstige leerproblemen. Het ZMLK behoort tot cluster 3 van het speciaal onderwijs. Tot cluster 3 behoren scholen die onderwijs verzorgen voor meervoudige, verstandelijke en lichamelijk gehandicapte kinderen die het reguliere onderwijs niet kunnen volgen. Plaatsing op een school voor ZMLK is afhankelijk van het IQ van het kind. Dit moet onder de 55 zijn of tussen de 55 en 70 met aanvullende problematieken. Dit kunnen zijn: sociaal emotionele achterstand, een informatieverwerkingsstoornis (bijvoorbeeld ADHD, autisme) en een leerachterstand”. (Wikipedia; ZMLK – onderwijs, 2011)

“De lessen zijn vooral praktisch. Uw kind leert bijvoorbeeld koken, boodschappen doen en met geld omgaan. Voor de jonge kinderen is zelfstandigheid heel belangrijk. Ze leren zichzelf aan en uit te kleden, zelf naar de wc te gaan en zelf hun brood klaar te maken. Verder is er op school veel aandacht voor goed leren praten”. (www.kennisring.nl, 2011)

Stage-instelling

Aangezien er op Curaçao niet zo veel als in Europese landen wordt gewerkt met informatieverstrekking via internetsites, was het voor mij vanuit Nederland niet mogelijk om informatie over de school op te zoeken. Wel kreeg ik van Marjon Helmeyer-Roos, creatief therapeute muziek / supervisor op Curaçao de volgende informatie toegestuurd.

“Het is een echte Curaçaose school met een enthousiast schoolhoofd en een leuk team. Ik ben op de school wezen praten. Ze vinden het ook wel erg spannend, omdat zij nooit een CT student hebben gehad en nog wat huiverig staan tegenover Nederlandse studenten i.v.m. het Papiamento. De kinderen op deze scholen hebben naast ontwikkelingsproblematiek, vaak ook een moeilijke thuissituatie (sociaal-economisch bv armoede thuis). Er zijn daardoor nogal wat kinderen met verwaarlozingsproblematiek en hechtingsstoornissen. Ook hebben deze scholen kinderen met problematiek in autistisch spectrum. Dit alles maakt het niet makkelijk, maar lijkt ons voor jou ook een uitdaging. Omdat de scholen hier alleen 's morgens draaien is het de bedoeling dat je 4 ochtenden op de school stage loopt. 's Middags is er tijd voor voorbereiding/rapportage/onderzoek, ed. Je zult eerst 1 a 1.5 week meekijken en meedoen in de klassen, observaties doen en de jufs leren kennen. Daarna zul je van de jufs hulpvragen krijgen en kinderen die je opvalt nader gaan bekijken door dossier, gesprekken en achtergrond. Je gaat een observatieperiode in, zult individuele therapieën en groepstherapieën geven en maakt een behandelplan. Die voer je uit en koppel je terug. Eventueel kun je eens mee met maatschappelijk werker of andere schooldienst. Eenmaal op Curaçao kun je nog kijken wat je erbij kan doen vrijwillig voor een instelling. Schoolleider Sharine Mauricio-Herselia van de Vista is erg enthousiast. Op de maandag ochtend ben ik er met een collega in het kader van een project beeldend/muziek tot november en kan je meelopen/meedoen. Je

mag zeker ook samenwerken op scholen met andere stagiaires, bv middels een project rond een thema.

Een leuk begin wordt: "siman di kultura!" - (week van cultuur) een hele week zal in het teken staan van cultuur op het eiland, op alle scholen." (Marjon Helmeyer-Roos, 2008)

Eenmaal op Curaçao kon ik bovenstaande informatie aanvullen met informatie vanuit de schoolleider, leerkrachten en dossiers over de kinderen.

Problematieken van de doelgroep

De leerlingen van de Vista del Mar school hebben o.a. ;

- ontwikkelingsproblematiek
- gedragsstoornissen
- taalstoornissen
- motorische beperkingen
- verstandelijke beperkingen
- visuele beperkingen
- problematiek in het autistisch spectrum
- beperkingen in de sociale zelfredzaamheid
- medische problematiek
- sociaaleconomische problematiek, zoals een moeilijke thuissituatie met armoede, met als gevolg;
- verwaarlozingproblematiek
- hechtingsstoornissen

9

Creatieve therapie op de Vista del Mar school

Op deze school was geen creatief therapeut aanwezig. Er vond een project plaats onder leiding van een muziektherapeute en speltherapeut. Dit project werd van buitenaf aangeboden en bepaalde dus geen werkwijze voor mij als creatief therapeut. Ik kon mijn vak daar introduceren en ontplooien.

Methodiek

De methodiek waar ik op de Vista del Mar school gebruik van maakte waren kort- of langdurende behandelingen van creatieve therapie beeldend aan 7 zeer moeilijk lerende kinderen. De therapieën konden zowel individueel als in duo's of kleine groepjes gegeven worden.

Methode

Voor het behandelen van de cliënten maakte ik altijd gebruik van de stappen uit het 'Algemeen handelingsschema van de creatief therapeut' die beschreven staan in de Reader Praktische Kaders. Dit schema zal ik hierna weergeven. Door deze opzet steeds opnieuw weer te gebruiken ontwikkelde ik een methode om op een vaste weldoordachte manier te mijn behandelplan op te zetten, met literatuur te onderbouwen, te handelen en zo doelen te bereiken.

1. Voorbereiden.
 - Micro-, macro- en mesoniveau
 - .
2. Observeren, diagnosticeren, indiceren.
 - A. Stapsgewijs uitvoeren van de observatie.
 - a. Voorbereiden.
 - b. Uitvoeren.
 - c. Constateren en samenvatten.
 - d. Interpretieren en concluderen.
 - B. Het opstellen van een werkhypothese.
 - Strategie bepalen
3. Behandelen.
 - A. De werkwijze bepalen (Smeijsters).
 - B. Doelen en subdoelen bepalen waarlangs het einddoel bereikt kan worden.
 - Activiteiten bepalen, waarmee aan deze doelen gewerkt kan worden. Activiteiten omzetten in een werkvorm door de volgende aspecten uit te werken:
 1. Wat moet de cliënt gaan ervaren
 2. Aansluiting bij de cliënt of groep
 3. Materiaalkeuze
 4. Opbouw van de stappen
 5. Omgang van de ruimte
 6. Tijdsaspecten
 7. Waarover moet eventueel (na)gepraat worden om de ervaring op een bewuster niveau te brengen
4. Afronden en evalueren.

Werkwijze

“De orthopedagogische werkwijze heeft als algemene doelstelling het ondersteunen van de ontwikkeling van gehandicapten. De mediumactiviteiten zijn gericht op de ontwikkeling van psychomotorische, sensomotorische en spraak/taalvaardigheden en perceptuele, cognitieve, sociale en emotionele vaardigheden”. (Smeijsters, 2003) Zoals ik eerder al beschreef, ligt het IQ van kinderen op een ZMLK – scholen, zoals de Vista del Mar school, onder de 55, of tussen de 55 en 70 met aanvullende problematieken. (Wikipedia; ZMLK – onderwijs, 2011) Volgens Wikipedia vallen mensen met deze IQ waardes onder mensen met milde of middelmatige retardatie. (Wikipedia; Mentale retardatie, 2011) Dit wordt ook aangeduid met de term ‘gehandicapten’ zoals Smeijsters hierboven deed. Dit heb ik gekoppeld aan de hulpvragen vanuit de leerkrachten voor deze kinderen, waardoor ik besloot op de Vista del Mar school te werken vanuit de orthopedagogische creatieve werkwijze. Door met deze werkwijze te werken in de creatieve therapie, leren de kinderen:

“Verbeteren van de fijne en grove motoriek – verbeteren van de oog-handcoördinatie – verbeteren van de spraak – verbeteren van de waarneming – vasthouden van de aandacht

– vergroten van de concentratieboog – leren onderscheiden van stimuli – opheffen van passiviteit – veranderen van gedrag – stimuleren van doelgericht werken – vergroten van gerichtheid op de ander – verbeteren van de sociale vaardigheden – leren dragen van verantwoordelijkheid – leren samenwerken – zich in een ander kunnen inleven – leren omgaan met emotionaliteit”. (Smeijsters, 2003)

De hierboven genoemde doelstellingen zijn de ‘algemene’ doelstellingen die horen bij de verschillende werkwijzen van Smeijsters, die passen bij de doelgroep ZMLK op deze school. Ik maakte echter voor ieder kind specifiek doelstellingen, aan de hand van degene die hierboven beschreven staan.

Doelstellingen

Aan de hand van de hulpvragen vanuit de leerkrachten en de ‘algemene’ doelstellingen van Smeijsters (2003), werden de volgende doelen voor in de creatieve therapie opgesteld;

- ~ luistervermogen vergroten
- ~ rust brengen bij de onrustige, drukke kinderen
- ~ faalangst verminderen
- ~ vaardigheden in grove en fijne motoriek vergroten
- ~ spanningsboog vergroten voor een langere concentratie
- ~ vermindering van excessief gedrag
- ~ vergroten van zelfstandigheid
- ~ vergroten van sociale vaardigheden
- ~ verminderen van traagheid
- ~ eigenheid in de groep vergroten
- ~ vergroten van het ik-besef
- ~ vergroten van het besef van de wereld om het kind

11

Toepassing van het medium

Voor ieder kind schreef ik een behandelplan met daarin een lijstje met activiteiten waarbinnen er gewerkt kon worden aan de specifieke doelen voor dat kind. Het was echter lang niet altijd zo dat we ook daadwerkelijk die activiteit uitvoerden. Soms hadden kinderen zelf een goed idee, hadden ze veel meer zin in iets anders, of bleek het bijvoorbeeld zo te zijn dat de radio de ik nodig had net uitgeleend was.

Tijdens de stage heb ik meerdere malen meegemaakt dat het nodig is om inventief te kunnen zijn en altijd een plan B of zelfs C achter de hand te hebben. Dit is zowel nodig voor situaties vanuit de kinderen als in de arbeidsomgeving. Zo was het ook keer op keer belangrijk te kijken naar de draagkracht, de sfeer, de problematiek en de emoties bij het kind of de kinderen. Aan de hand daarvan bepaalde ik vervolgens, al dan niet in overleg met de kinderen, welke activiteit er gedaan zou worden. Het zo werd per sessie bekeken hoe het medium het best ingezet kon worden.

Het therapielokaal

Op de Vista del Mar school kon ik gebruik maken van het handvaardigheidlokaal. Het was fijn dat het een groot lokaal was, en dat het bekend was voor de kinderen, maar het

gebeurde toch geregeld dat mensen iets kwamen halen. Dit onderbrak dan de therapie. Ook het feit dat er op Curaçao geen ramen worden gebruikt maakte het soms lastig om de concentratie van het kind vast te houden –wat voor veel kinderen sowieso al een probleem was-. In dit lokaal waren ook kasten aanwezig waar ik de spullen goed in kon opbergen. Het nadeel hier was dat er een stuk minder materiaal was dan op de scholen in Nederland. Even vond ik dat lastig, maar al snel leerde ik creatief om te gaan met de spullen die er wel waren en de rest te verzamelen op de rest van het eiland, waardoor de meeste activiteiten gewoon uitgevoerd konden worden.

Verloop van de sessie

Voor zover het mogelijk was probeerde ik, aangezien de kinderen behoefte en belang hebben bij structuur en regelmaat, om wekelijks op dezelfde tijd de therapie te plannen. Ik kwam het kind/ de kinderen ophalen uit de klas.

Onderweg naar het therapielokaal kletste ik met de kinderen. Dit deed ik om even op een ‘informele’ manier contact te krijgen met het kind, voor we de therapieruimte zouden betreden. Hierbij had ik het echter nooit over de therapie, aangezien er altijd andere mensen op de gangen aanwezig waren. Het kind moest zich veilig genoeg voelen en niet het idee hebben dat ik persoonlijke zaken hardop in de school zou bespreken.

Eenmaal in het lokaal aangekomen dronk ik met de kinderen meestal een glas limonade of water. Vervolgens werd de activiteit van die dag gedaan. Afhankelijk van de eerder genoemde factoren werd dit een van de vooraf bedachte activiteiten, of werd er ter plekke een activiteit, aansluitend op de gestelde doelen, bedacht.

12

Aan het eind vond er, op het eigen niveau van ieder kind, een ‘evaluatie’ plaats. Ik besprak bijvoorbeeld kort met ze hoe het was gegaan, wat ze hadden gemaakt, wat ze er van vonden. In sommige gevallen voegde we het werkstuk in een map, waar alle werkstukken werden bewaard. Soms gingen we ook met een werkstuk naar een leerkracht of ouder, zodat het kind de succeservaring van een positieve reactie van buitenaf kon ervaren.

Inzet van het medium

Bij de Vista del Mar school werkte ik veel met het inkleuren van mandala's, lijnen volgen, schilderen op muziek, benoemen van dingen (in thema's; dieren, kleuren etc.), lijnen wedstrijdjes met potloden of krijtjes voor het verbeteren van motoriek, tekenen van een/ je eigen gezicht voor vergroting van het zelfbewustzijn etc.

Materialen

Ondanks dat er minder materiaal aanwezig was dan ik gewend was van de Nederlandse scholen, was het toch mogelijk met een grote verscheidenheid aan materialen te werken. Ik zorgde dat de volgende materialen tot mijn beschikking waren: gips, klei, touw, plakband, eierdozen, kralen, papier-maché, hout, spijkers, blik, stof, kosteloze materialen, glas, steen, schelpen en verschillende tweedimensionale technieken, zoals werken met krijt, verf, inkt, houtskool of ecoline.

De inzet van de verschillende materialen was overigens per kind, met daarbij behorende doelstellingen, verschillend.

Therapeutische houding

Passend bij de verschillende creatief therapeutische werkwijzen, heeft Smeijsters beschreven welke houding de creatief therapeut aanneemt in de therapiesessie. Hieronder zal ik voor de Vista del Mar school de werkwijze en de daarbij behorende therapeutische houding beschrijven.

Vista del Mar school – Orthopedagogische therapie

“De creatief therapeut is bij deze activiteiten nogal directief en de actieve werkvormen zijn in meerdere of mindere mate gestructureerd. ‘Directief’ houdt in dat de creatief therapeut bepaalt wat er gebeurt. ‘Gestructureerd’ wil zeggen dat er sprake is van een werkvorm in het medium waarvan het verloop vastligt.” (Smeijsters, 2003)

Het was voor de leerlingen van de Vista del Mar school inderdaad nodig om een zekere structuur in de activiteiten in te brengen en te behouden gedurende de sessie. Dit kwam door het lage niveau van de kinderen, waardoor ze zelf geen overzicht hebben en zich onveilig kunnen voelen als er niet iemand is die hen een gestructureerde basis biedt. Hoe verder ik met de kinderen in de therapie kwam, hoe meer mogelijkheden er kwamen om hierin te experimenteren. Het bleef echter altijd belangrijk in zekere zin structuur te bieden, ik hoefde alleen steeds minder directief te zijn.

13

Interventies

Bij de hiervoor beschreven aspecten als werkwijzen, inzet van het medium en therapeutische houding, is het ook goed om te beschrijven welke interventies er voor kunnen komen tijdens de sessies met de kinderen.

“Interventies kunnen op verschillende momenten plaatsvinden, de voorspelbare en de onvoorspelbare. Voorspelbaar zijn de interventies wanneer ze op momenten worden gepleegd die van te voren beschreven kunnen worden, zoals instructies geven, keuze van materiaal, start mediumbezigheid, tijdens de uitvoering, einde mediumbezigheid, voorbereiding nabespreking, nabespreking en afsluiting. Onvoorspelbaar zijn de momenten wanneer een cliënt iets onverwachts doet (bijvoorbeeld zich niet aan de regels houden, een gevoel tonen of een spontane opmerking maken), de groep iets onverwachts doet of de therapeut een idee krijgt.

De beweegreden om een interventie te plegen heeft betrekking op de onderliggende aanpak en op de doelstelling van de therapie. Daarnaast is de ‘begrensdheid van de tijd’ ook een reden om een interventie te plegen, omdat er rekening gehouden moet worden met de duur van de therapiesessie”. (Krantz, 2007)

De hierboven genoemde voorspelbare interventies kwamen ook voor in de therapiesessies op de Vista del Mar school. Deze heb ik eerder in dit verslag beschreven, bij de beschrijving van het verloop van een sessie.

De onvoorspelbare interventies zijn moeilijker te beschrijven. Deels noemde ik die al bij de beschrijving van het therapielokaal, waarbij het kon gebeuren dat er andere mensen het lokaal in of langs liepen. Verder gebeurde er vanzelfsprekend in elke sessie ook dingen vanuit de cliënt waarop ik van te voren niet had gerekend. Dit is echter onderdeel van het vak creatieve therapie.

Op een dergelijk moment is het belangrijk het doel, de werkwijze, de therapeutische houding en de veiligheid van de cliënt en de therapeut in ogenschouw te nemen en daar vervolgens naar te handelen. In sommige gevallen kan dat betekenen dat een kind mag gooien met spullen om agressie kwijt te raken, in een ander geval moet dit direct gestopt worden omdat het kind een gevaar voor zichzelf of anderen vormt.

In sommige gevallen ontstaat er een interventie vanuit een cliënt, waarop direct een interventie van een ander cliënt volgt. Als bovengenoemde aspecten worden meegenomen, kan de creatief therapeut beslissen of er een -en welke- interventie plaats zal moeten vinden vanuit de therapeut.

Verloop van therapieperiode

Stap voor stap kon er gewerkt worden aan de eerder beschreven doelstellingen. Ieder van de leerlingen ging vooruit in de voor hem of haar gestelde doelen. Wat al snel duidelijk werd, was het feit dat een kortdurende therapie van vijf maanden voor deze doelgroep te beperkt was. Voor het volledig behalen van de doelen was het nodig geweest om langere tijd en wellicht ook frequenter therapie te geven. Verder was er ook voor andere leerlingen van de school vraag voor het krijgen van therapie. Helaas was er voor mij te weinig tijd om dit zinvol uit te kunnen voeren.

14

Fulltime creatief therapeut nodig en gewenst

Vanuit mijn bevindingen werd duidelijk dat het goed zou zijn als er fulltime een creatief therapeut aanwezig zou zijn. Er is vanuit school wel de behoefte, maar echter geen geld om een creatief therapeut te kunnen aannemen. Af en toe kan er door subsidie via een project een vorm van therapie worden gegeven, maar ook hiervoor is er geen onuitputtelijke bron.

Mogelijkheid fulltime creatief therapeut in de bestaande schoolstructuur

Het is qua tijd lastig om alle leerlingen waarvoor het gewenst is, therapie te geven. De school is open van half 8 tot half 1 en daarbinnen zit ook een bepaald lesprogramma dat gevolgd dient te worden. Het is dus wellicht niet eens mogelijk om alle kinderen die het nodig hebben therapie te geven, als daar wel het geld voor was.

Opstarten praktijkonderzoek en praktijkproduct

Per dag kreeg ik een aantal kinderen in therapie. Er bleef echter ook tijd over voor het starten van oriëntatie op en vooronderzoek van een praktijkonderzoek en een praktijkproduct, welke ik wilde koppelen aan de bovengenoemde bevindingen.

De hoofdvraag die ik mezelf stelde voor het praktijkonderzoek is: *“Op welke wijze kan er op een creatief therapeutische manier gewerkt worden aan de hulpvraag van leerkrachten en leerlingen op deze ZMLK school, zonder dat er tijd en geld is voor creatieve therapie?”*

In overleg met mijn PO PP consulent besloot ik dat deze hoofdvraag specifiek genoeg was om verder zonder uitsplitsing van deelvragen te beantwoorden. Alle aspecten worden in dit praktijkonderzoek en in het volgende praktijkproduct uitgewerkt.

Hieruit kwam voort dat het goed zou zijn als er een project opgezet zou worden waar de leerkrachten en de leerlingen zelf mee zouden kunnen werken, zonder de aanwezigheid van een creatief therapeut.

Praktijkproduct met gebruik van de omgeving voor integratie CT in de schoolstructuur

Om de school en het plein van de school werd op in de maanden dat ik stage liep gewerkt aan het bouwen van een enorme muur, afwisselend hekwerk / muur. Deze muur zou een perfecte basis vormen voor het project dat ik wilde ontwikkelen vanuit mijn praktijkonderzoek en praktijkproduct. Op elk stuk van de muur zou een afbeelding komen. Niet zomaar een schildering, maar een afbeelding of spel dat gebruikt kan worden om te werken aan de bovengenoemde doelen. Dit product zal verder uitgewerkt worden in het verslag van het praktijkproduct.

Inhoud middendeel verslag praktijkonderzoek

15

In dit verslag van het praktijkonderzoek zal ik verder mijn bevindingen beschrijven van specifieke literatuurstudies naar de doelgroep, naar soortgelijke projecten, naar (creatieve) therapie met deze doelgroep en andere aansluitende aspecten die benodigd zijn voor het ontwikkelen van het praktijkproduct.

Verder zal ik beschrijving geven van de adres-, beoordelings- en feedbackgroep die ik voor dit praktijkonderzoek interviewde. Deze groepen bestaan uit leerkrachten en directie van ZMLK scholen, creatief therapeuten en kunstenaars die met de doelgroep werken, eerder zo'n project hebben gedaan of ervaring hebben met creatieve therapie op Curaçao. Ik heb hen per mail een beknopte versie van het project gestuurd met daarbij een vragenlijst, voor het verbeteren van het project. Bij een aantal van hen ben ik langs gegaan en heb ik telefonisch contact gehad. Uit de hierboven genoemde bronnen zal ik alle informatie verzamelen die ik kan inzetten voor het uitwerken van het praktijkproduct. De verwerking van de vragenlijsten zal opgenomen worden in het verslag van het praktijkproduct.

Subsidies aanvragen

Het project –Iedereen van het klasje naar de muur- zal uiteindelijk uitgevoerd worden op de Vista del Mar school, en wellicht op andere scholen die daar belangstelling voor hebben. Aangezien nu al bekend is dat in ieder geval de Vista del Mar school hiervoor geen budget heeft, zal ik ook onderzoeken op welke wijze en bij wie ik subsidies aan zal kunnen vragen.

Specifieke literatuurstudies naar de doelgroep

Om het praktijkproduct zo goed mogelijk te kunnen ontwikkelen, is het belangrijk om kennis over de problematieken op te doen en te verwerken in het product. Hieronder zal aan de hand van literatuur beknopt beschreven worden met welke aspecten rekening gehouden moet worden.

Ontwikkelingsproblematiek

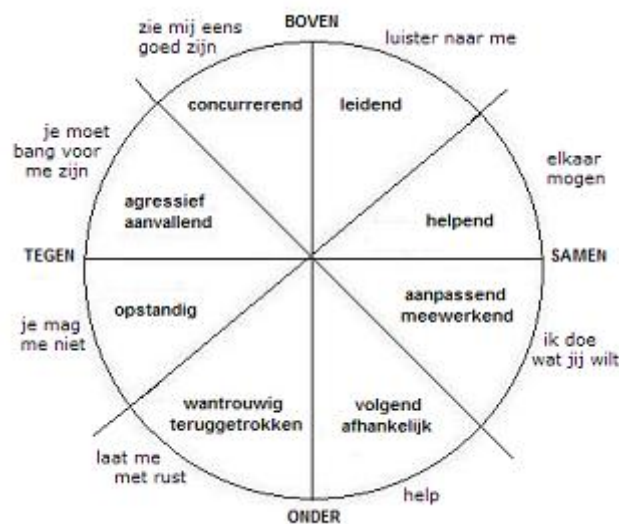
Bij ontwikkelingsproblematiek blijven kinderen vaak steken in de normale ontwikkeling. Als het kind zich alleen op een wijze kan uiten die behoort tot alleen een vroegere fase van de ontwikkeling, noemt Smeijsters dit 'fixatie'. De ontwikkelingsfasen van Freud/Erikson (oceanisch, oraal-passief, oraal-actief, anaal, fallisch, genitaal, generatief) (Smeijsters, 2003) worden niet of gedeeltelijk doorlopen. "Verondersteld wordt dat het medium appelleert aan een van de ontwikkelingsfasen en dat uit de wijze waarop de cliënt omgaat met het medium behoeften kunnen worden afgelezen". (Smeijsters, 2003)

De verschillende ontwikkelingsfasen waren in de therapiesessies ook terug te zien bij de kinderen van de Vista del Mar school. Bij het ontwikkelen van het praktijkproduct zal met deze ontwikkelingsfasen rekening worden gehouden.

Gedragstoornis

Bij gedragsstoornissen, waaronder bijvoorbeeld ADHD, kan gebruik gemaakt worden van de Roos van Leary (Reader Praktische Kaders, 2004).

16

(Mens Centraal, 2007)

"Een 'gezond persoon' kan zonder al te veel problemen switchen van rolgedrag." "De Roos van Leary geeft enerzijds de mogelijkheid het voorkeursrolgedrag te observeren maar anderzijds ook te observeren tot welke andere rollen de cliënt ook toegang heeft en welke andere rollen absoluut niet." (Reader Praktische Kaders, 2004) Bij gedragsstoornissen blijft het kind veelal hangen in een van de parten van de Roos van Leary. In de therapie kan gewerkt worden aan het verkennen van rolgedrag in de andere parten van de Roos,

waardoor het mogelijk te werken aan de doelstelling: "Veranderingen van gedrag"(Smeijsters, 2003)

Taalstoornis

"Als een creatief therapeut met een cliënt en een medium werkt zijn er drie componenten van belang. Te onderscheiden zijn 'Vorm', 'Interactie', en 'Beleving'. Deze zijn altijd tegelijkertijd aanwezig en de therapeut kijkt naar de samenhang omdat dit het persoonlijk functioneren van de cliënt weerspiegelt." De samenhang in deze mediumdriehoek (Reader Praktische Kaders, 2004) kan vooral bij kinderen met een taalstoornis heel belangrijk zijn; de functie van taal is dan minder van belang, het medium wordt ingezet als communicatievorm. Het is echter wel mogelijk om bij de activiteiten met de afbeeldingen het aspect 'taal' wel mee te nemen. Hierbij kan gewerkt worden aan de doelstelling; "Verbeteren van de spraak" (Smeijsters, 2003)

Motorische beperking

De kinderen op de Vista del Mar school zijn niet lichamelijk gehandicapt. Toch kan er wel een lichamelijk beperking aanwezig zijn, in de vorm van een motorische beperking. Vaak komt dit tot uiting in een verstoort beeld van de normale ontwikkeling van een kind, met oog op motoriek. "Onder motoriek wordt hier verstaan het geheel aan bewegingen en bewegingspatronen, dat je in staat stelt je lichaam te bewegen, te gebruiken en voort te bewegen". "De motorische ontwikkeling van kinderen verschilt. De één zal zich sneller ontwikkelen dan de ander". (Mens en Samenleving, 2011) In de klas zal waarschijnlijk duidelijk zijn geworden dat er sprake is van een motorische beperking. Bij het ontwikkelen van het product kunnen activiteiten worden opgenomen, waarmee gewerkt kan worden aan de doelstelling: "Verbeteren van de fijne en grove motoriek". Deze activiteiten kunnen door alle kinderen worden gedaan, maar juist de kinderen met een beperking zullen hierin stappen ter verbetering van hun beperking kunnen maken.

17

Verstandelijke beperking

Het IQ van kinderen op een ZMLK – scholen, zoals de Vista del Mar school, ligt onder de 55, of tussen de 55 en 70 met aanvullende problematieken. (Wikipedia; ZMLK – onderwijs, 2011) Volgens Wikipedia vallen mensen met deze IQ waardes onder mensen met milde of middelmatige retardatie. (Wikipedia; Mentale retardatie, 2011) De kinderen hebben dus een verstandelijke beperking. Dit is niet iets dat genezen of verbeterd kan worden, maar wel rekening mee gehouden dient te worden in het aanbieden van de afbeeldingen en activiteiten. Zowel de verbale als non-verbale communicatie moet dus worden aangesloten op het niveau van de kinderen.

Visuele beperking

Een aantal van de kinderen hebben een visuele beperking. In het project zal er rekening gehouden moeten worden met het feit dat deze kinderen deze beperking hebben en dus niet zomaar met alle activiteiten mee kunnen doen, aangezien een groot deel gericht is op visuele communicatie. Hiermee kan rekening worden gehouden door naast het visuele aspect ook aspecten als bijvoorbeeld reuk en voelen in te voegen.

Problematiek in het autistisch spectrum

"Autisme spectrum stoornissen (ASS) hebben als hoofdkenmerken ernstige problemen op het gebied van sociale interactie en verbale en non-verbale communicatie. De stoornis beïnvloedt allesdoordringend (pervasief) het handelen van de persoon op allerlei ontwikkelingsgebieden en in allerlei situaties, waardoor het een van de meest complexe en ernstige psychische stoornissen is. De uitingsvorm kan heel verschillend zijn; geen twee personen met ASS zijn hetzelfde." (Lieshout, 2009)

Uit bovengenoemde tekst blijkt dat het lastig is om te bepalen op welke wijze er precies met kinderen met ASS gewerkt moet worden. Ieder mens is uniek, en dus is ieder mens met ASS dat ook. Er is niet een werkwijze die ingezet kan worden en in ieder geval zal werken. Wel staan er door Lieshout handvatten beschreven om met kinderen met ASS om te gaan.

- "Besef steeds dat van onmacht, van een neurobiologische stoornis waar hij zelf onvoldoende controle over heeft. Daarom is hij permanent afhankelijk van ondersteunende, structurerende begeleiding van buitenaf. Bij verkeerde inschatting kan het zelfbeeld erg beschadigd raken met emotionele problematiek als gevolg."

Bovenstaande is een erg belangrijk aspect om te onthouden bij het ontwikkelen van het praktijkproduct. Het is natuurlijk niet de bedoeling dat ik door het project nog meer problematiek zal veroorzaken dan er al was. Bij de ontwikkeling van het praktijkproduct zal rekening gehouden worden met het feit dat deze kinderen een ondersteunende en structurerende begeleiding nodig hebben, die geboden moet worden tijdens het opzetten en uitvoeren van het project. Ook bij het ontwikkelen van de afbeeldingen met bijbehorende activiteiten zal rekening gehouden worden met de behoefte aan ondersteuning en structuur.

- "Zorg voor prikkelende, uitdagende stimulerende taken en opdrachten omdat hij anders wegdroomt."

Het is prettig om hierdoor te weten te zijn gekomen dat het juist goed is deze kinderen te prikkelen. Door ASS lijken de kinderen 'dromerig' en 'afwezig' en is het soms lastig hier op in te spelen. Door bovenstaande kan dit goed meegenomen worden in de ontwikkeling van het praktijkproduct.

- "Maak regelmatig even oogcontact, waardoor je hem er weer bij kan trekken."

Door de bovengenoemde informatie besef ik dat het goed is om oogcontact met de kinderen te zoeken. Hierin moet natuurlijk wel een natuurlijke vorm gezocht worden en moet het kind niet geprovoceerd worden. Door het kind aan te kijken kan het geholpen worden uit de 'droomwereld' te komen en terug te komen bij de activiteit. Dit is ook van belang voor de leerkrachten tijdens uitvoer van het project.

- “Prijs hem direct na een goede prestatie. Kijk hierbij vooral naar de intentie, de inzet, meer nog dan naar het uiteindelijke resultaat.”

Voor het opbouwen van een vertrouwensband en de mogelijkheid het kind te laten voelen dat het gerespecteerd en gewaardeerd wordt, zullen veel complimenten (maar niet té veel) gegeven worden. Dit zal ook gedaan moeten worden door de leerkrachten.

- “Geef daarnaast de afgesproken opgelegde sanctie als hij de afspraak geschonden heeft, zonder verder commentaar.”

Ik bemerkte bij mezelf tijdens de therapiesessies de neiging veel dingen uit te willen leggen, omdat het bij de kinderen door hun dromerige blik niet altijd duidelijk is of ik begrepen werd. Het is goed om bovenstaande mee te nemen in de ontwikkeling van het product; er worden regels gesteld, worden die geschonden zal de sanctie zonder verder commentaar volgen, zonder als therapeut afgeleid te worden de dromerige blik.

- “Spoor hem veel aan, help hem op gang, zorg dat hij aan de gang blijft en vraag om actieve responsen en geef vaak, ook tussentijds, feedback.”

Om het kind te helpen niet te verzanden in een droomwereld, waarbij de gedachten afdwalen van de activiteit, zal ik bovengenoemde meenemen in de ontwikkeling van het praktijkproject. Naast de complimenten die gegeven zullen worden, zal er ook –tijdens en aan het einde van de activiteit- feedback worden gegeven.

- “Houdt rekening met trage auditieve informatieverwerking. Bied de informatie daarom ook visueel aan. Geef hem ook extra tijd.”

19

Door dit aspect blijkt dat creatieve therapie beeldend een perfect medium zal zijn; auditief werken staat hier op de achtergrond en het visuele aspect is van groot belang. Wat auditief is zal worden ondersteunt met visuele aspecten; de afbeeldingen op de muren. Verder zal er een goede inschatting worden gemaakt van de tijd voor de activiteit. Het moet niet zo zijn dat het kind overvraagd wordt en daardoor het gevoel heeft te falen als de activiteit niet volledig uitgevoerd kan worden.

- “Pas op voor verkeerd inschatten van de problematiek. Het is geen kwestie van een lage intelligentie. Laat blijken dat je zijn problematiek begrijpt.”

Bij kinderen met een normaal niveau maar met een stoornis in het autistisch spectrum is dit misschien het geval. Bij de kinderen van de Vista del Mar school is echter ook een verstandelijke beperking aanwezig door het lage niveau. Met dit niveau zal rekening gehouden worden bij de ontwikkeling van het praktijkproduct.

Beperkingen in de sociale zelfredzaamheid

“Tijdens de lessen wordt veel aandacht geschonken aan praktische en sociale vaardigheden.” (Een klasse apart, 2011)

Bovenstaande gebeurt ook in de lessen op de Vista del Mar school. Er zijn echter kinderen die een beperking hebben in de sociale vaardigheden, en dus in de sociale zelfredzaamheid. Door in het praktijkproduct activiteiten op te nemen waarin samen wordt gewerkt en er interactie tussen de kinderen zal zijn, kan gewerkt worden aan de doelstellingen: "Vergroten van de gerichtheid op een ander" en "Verbeteren van de sociale vaardigheden". (Smeijsters, 2003)

Sociaaleconomische- en medische problematiek

Veel van de kinderen hebben geen goede thuissituatie, met veel armoede. Kinderen kunnen daardoor bijvoorbeeld een ziekte hebben, of ziek zijn door niet voldoende of slechte voeding in de thuissituatie. "Een gezond eetpatroon is geen garantie voor een goede gezondheid, maar wel een voorwaarde. Het verkleint de kans op allerlei aandoeningen en ziekten". (Mijn Voedingscoach, 2011) Op de Vista del Mar school hebben ze een vrij goed beeld van thuissituatie, qua eten en drinken dat de kinderen –niet of te weinig- krijgen. Een groot deel van de kinderen krijgt op school dus - extra- eten, zodat de kans op aandoeningen en ziekten wordt verkleind. Aan verbetering van de sociaal-economische problematiek en medische problematiek zal geen bijdrage (kunnen) worden geleverd binnen het praktijkproduct.

Verwaarlozingsproblematiek

"Het woord 'verwaarlozen' geeft aan dat iemand iets of een ander, niet de zorg geeft die nodig en rechtmatig is." (Frye, jaartal niet bekend) Deze verwaarlozing kan zowel op fysiek gebied zijn; bijvoorbeeld te weinig voeding, slechte hygiëne of een slecht onderkomen. Deze vorm van verwaarlozing is aan bod gekomen bij 'sociaal-economische en medische problematiek'. De verwaarlozing kan ook op mentaal gebied zijn; bijvoorbeeld het geven van voldoende liefde en aandacht op het juiste moment.

20

Deze vorm van problematiek komt bij veel van de kinderen binnen het eigen gezin voor. "Dat deze mogelijk is en onder welke omstandigheden deze tot stand komt, wordt in verschillende publicaties duidelijk aangegeven.

Meijerhofer en Keller (1970) halen o.a. Spitz (1946) aan, die er op gewezen heeft, dat juist de bijzondere aard van de moeder-kind-betrekkingen doorslaggevende betekenis heeft en dat er van de moeder b.v. bij een vijandelijke instelling t.o.v. het kind, beschadigende invloeden kunnen uitgaan. En verder, dat de moeder of haar vervangster de voornaamste bron is van stimuli voor de vroegkinderlijke ontwikkeling. Om succes te hebben moet een stimulus regelmatig herhaald inwerken. Dit is alleen mogelijk bij een voldoende omvangrijk en intensief contact." (Frye, jaartal niet bekend) Door de thuissituatie van veel van de kinderen, waarbij armoede heerst, is er vaak een grote afwezigheid van een moeder(figuur) doordat deze bijvoorbeeld veel moeten werken om rond te komen. Aan bovengenoemde eisen voor de juiste vroegkinderlijke ontwikkeling wordt in dit geval vaak niet voldaan, waardoor er verwaarlozingsproblematiek ontstaat.

"Meijerhofer en Keller wijzen er verder nog op, dat een al te mechanische wijze van verzorgen zonder levendige communicatie kan leiden tot belevingen van in-de-steek-gelaten-zijn en andere frustraties met de daaraan beantwoordende gevolgen in de

verdere ontwikkeling." (Frye, jaartal niet bekend) In sommige gevallen zijn de kinderen het nageslacht van ouders, die geen kennis hebben over de opvoeding van een kind en / of deze niet aankunnen. De eerder genoemde stimuli wordt niet (voldoende) gegeven. Soms draait de opvoeding om de lichamelijke verzorging, met eten, drinken en verschonen, maar niet om de geestelijke verzorging door het geven van liefde en aandacht. Deze mechanische wijze van verzorgen kan dus ook onderdeel zijn van het ontstaan van verwaarlozingsproblematiek.

De symptomen die de kinderen vertonen zijn: "langzame, moeizame, apathische reacties" of "een gespannen angstigheid en een sterk afhankelijk zijn van aanmoediging". Het is met het praktijkproduct niet mogelijk de thuissituatie te veranderen en de verwaarlozingsproblematiek weg te nemen. Het is echter wel mogelijk om de bovengenoemde reacties te doorbreken in de activiteiten van het praktijkproduct.

Hechtingsstoornissen

Lieshout (2009) beschrijft over hechtingsstoornissen de volgende aspecten die belangrijk zijn om mee te nemen in de ontwikkeling van het praktijkproduct.

- "Zie het vaak negatieve, afwijzende, agressieve, controlerende gedrag als een overlevingsstrategie om zo woede, verdriet en verlatingsangst te maskeren. Laat merken dat je begrijpt waarom het kind zich zo gedraagt, namelijk vanuit een angst voor controleverlies, maar dat het geen excuus mag zijn dat hij zich zo onaangepast te gedragen. Dat moet juist een uitdaging zijn om heel geleidelijk nieuwe strategieën te ontwikkelen voor beter sociaal gedrag. Geef hem controle over iets dat hij aankan."
- "Vat het gedrag niet als persoonlijk tegen jou op".
- "Biedt een voorspelbare, gestructureerde omgeving, met duidelijke grenzen, maar ook met keuzemogelijkheden. Dat geeft hem rust en veiligheid.
- "Wees zelf ook zeer voorspelbaar, onverzettelijk, niet voor de gek te houden, niet mee te sjoemelen. Kortom, te vertrouwen".
- "Bereidt hem, kort van tevoren, voor op veranderingen. Wacht op de eventuele overspannen reactie en vertel opnieuw feitelijk wat er gaat gebeuren".
- "Stel zakelijke, duidelijke grenzen aan heftig, grensoverschrijdend gedrag. Zorg steeds dat jij de regie houdt."
- "Probeer bedreigende situaties en teleurstellingen te voorkomen. Pas dus op voor overeisen. Zorg dat het kind de taak aankan".
- "Zorg dat hij succeservaringen kan opdoen door alert te zijn op situaties waarin hij gloriëren (...), waardoor een gevoel van eigenwaarde en een positief gevoel van controle op de wereld om hem heen kan ontstaan".
- "Geef hem verantwoordelijkheid bij belangrijke, gewaardeerde activiteiten".
- "Handel zoals jou het beste dunkte zonder te verwachten dat het kind ermee instemt. Verwacht geen erkenning, dankbaarheid of iets dergelijks".
- "Laat merken dat je het kind gezien en gehoord hebt, benoem neutraal, instemmend en acceptierend het gedrag van het kind in het hier-en-nu".

- “Hoe meer je weet van de achtergrond van het kind, hoe beter je contact met hem kunt maken en hem kunt helpen. Hoe meer je ook het kind het gevoel geeft dat hij er mag zijn, dat je hem begrijpt, dat je hem wilt steunen, hoe te meer je voor hem kunt doen”.

In dit verslag van het praktijkonderzoek ga ik niet op de hiervoor beschreven punten in. De verwerking hiervan zal beschreven worden in het verslag van het praktijkproduct.

Soortgelijke projecten

Tijdens de literatuurstudie bleek dat er in de door Hans van Keken aangegeven bronnen, mediatheek en internet over dit specifieke onderwerp geen informatie te vinden is.

Wel zijn er projecten te vinden die overeenkomsten hebben met het project –Iedereen van het klasje naar de muur-, waarvan ik kan leren voor de ontwikkeling van het praktijkproduct.

Ik vond een Stichting die projecten onder de naam “community art” uitvoert, waarin soortgelijke aspecten naar voren komen. “SCART produceert kunstprojecten voor en door de gemeenschap, met als doel om integratie te bewerkstelligen, overal in Nederland waar de cohesie in de samenleving een steuntje in de rug kan gebruiken”. (Scart, 2011)

Ook de projecten van de Dr. Luba Stichting vertonen overeenkomsten. “De stichting tracht deze doelen te bereiken door: a1 directe materiële/financiële hulp aan psychiatrische ziekenhuizen om de kwaliteit van de leefomstandigheden te doen groeien; a2 directe materiële/financiële alsook persoonlijke hulp bij het opzetten en uitvoeren van wandschilderingprojecten en creatieve therapie voor de psychiatrische patiënten; teneinde de attitude te veranderen van patiënten, verplegenden, doktoren en directie ten opzichte van eigen mogelijkheden en verantwoordelijkheden bij het opzetten en uitvoeren van veranderingsprocessen, die moeten leiden tot een totale nieuwe en andere kijk op psychiatrische zorg in het algemeen, gebaseerd op een totaal nieuwe en andere kijk op de psychiatrische patiënt; b de verkoop, in landen in het westen, van werken van geestelijk zieke patiënten in de Oekraïne; wat hun een bedrag kan opleveren waarvan zij materialen en basisbehoeften kunnen kopen”. (Annette Kuyper, 2011)

Curaçaose kunstenares Nena Sanchez (2011), gebruikt een werkwijze met het beschilderen van muren met daarin ook driedimensionale effecten, waarvan ik graag gebruik zou willen maken bij de uitvoering van het praktijkproduct. Dit is te zien op de foto's hieronder. (Jaap Penning, 2008)

Verder vond ik drie therapeuten die soortgelijke projecten hebben uitgevoerd.

“PAUW biedt op eigen locatie zaterdagworkshops, themaworkshops, kortdurende creatieve themacursussen met een licht therapeutisch karakter, creatieve trainingen,

kinderkunstprojecten en projectpresentaties. Centraal staat de mix tussen kunst, creativiteit en therapeutisch werken. PAUW projecten zijn speciaal bedoeld voor meiden en jongens die problemen ondervinden op het gebied van zelfbeeld, zelfvertrouwen, assertiviteit, samenwerken en emoties". (Monique van der Velden, 2011)

"Rachel Kruithof (1972) gediplomeerd Creatief Therapeut Beeldend, studeerde aan kunstacademie Artez te Arnhem, alwaar zij haar studie Vrije Kunst halverwege afbrak. Zij richtte i.s.m. een andere kunstenaar Stichting Het Vliegend Paard op. Daarmee organiseerde zij gedurende vijf jaar diverse kunstprojecten op het snijvlak van kunst en maatschappij. In het kunstenaarscollectief De Zeepunie organiseerde zij enkele tentoonstellingen". (Nijmegen Exposeert, 2011)

"Ik ben al van jongs af aan bezig met tekenen en schilderen. In 1998 heb ik het diploma Creatieve Therapie behaald. Het toverpalet tovert de mooiste kleuren uit het palet en schildert daarmee je favoriete sprookje, held of heldin op de muur!" (Lucia Schurink, 2011)

Graffitikunstenaar Rob Arts beschreef: "Sinds 2001 houdt Graffiti.nl zich bezig met het maken van wanddecoraties. De klantenkring bestaat uit bedrijven, instellingen, scholen, particulieren en gemeenten. De mogelijkheden van graffitidecoraties zijn erg divers, dus zo ook de toepasbaarheid hiervan". (Graffiti.nl, 2010)

Ik vond geen soortgelijke projecten waarbij specifiek gewerkt werd met de doelgroep ZMLK – scholen.

Beschrijving adres-, beoordelings- en feedbackgroep

Ik vond geen soortgelijke projecten waarbij gewerkt werd met de doelgroep ZMLK – scholen. Het is bij dit project dus niet mogelijk om een systematisch onderzoek te doen, aangezien ik geen projecten heb kunnen ontdekken die op dezelfde wijze met deze doelgroep werken. Het is echter wel mogelijk om bij personen uit het werkveld na te gaan hoe zij het praktijkproduct, het project –Iedereen van het klasje naar de muur- inschatten.

Om de kans te vergroten zo veel mogelijk informatie, beoordelingen, feedback en tips te verzamelen, heb ik ervoor gekozen een groot aantal contactpersonen te benaderen. Hieronder zijn de verschillende groepen weergegeven. In de bronvermelding staan alle contactpersonen met bijbehorende contactgegevens, e-mailadressen en internetsites, beschreven. Deze mensen stuurde ik een beknopte versie van het project –Iedereen van het klasje naar de muur-. Hierbij stelde ik voor iedere groep een specifieke vragenlijst op. Met de ingevulde vragenlijsten (Bijlage 1) en de reacties per mail (Bijlage 2), zal ik het project verbeteren. De verwerking van de reacties staat beschreven in het verslag van het praktijkproduct.

ZMLK scholen

In Nederland zocht ik contact zoeken met mensen van 28 ZMLK scholen en op Curaçao met 7 ZMLK scholen. Hierbij benaderde ik de directie, creatief therapeuten, speltherapeuten of handvaardigheidleerkrachten. Deze keuze heb ik gemaakt omdat deze mensen uit het werkveld komen waar dit project op gericht is en dus een goed beeld kunnen vormen van een dergelijk project met deze doelgroep. Verder beslaan zij allen een andere functie en hebben wellicht een andere zienswijze op het project. Deze contactpersonen behoren zowel tot de adres-, beoordelings- als de feedbackgroep.

25

Therapeuten Curaçao

Verder benaderde ik de drie mensen waar ik op Curaçao nauw mee samen werkte; 2 creatief therapeuten en 1 speltherapeut. Zij zijn bekend met de doelgroep, met de (creatieve therapie) cultuur op Curaçao en met het project. Zij hebben het project vanuit dat opzicht beoordeeld.

Kunstenaars

Naast bovengenoemde groepen heb ik de vier kunstenaars, waarvan ik soortgelijke projecten vond, benaderd. Deze projecten staan beschreven in het voorgaande hoofdstuk 'Soortgelijke projecten'. Voor de liefhebber is meer informatie over de projecten van deze kunstenaars terug te vinden via hun internetsites, die in de bronvermelding staan. Aan deze kunstenaars vroeg ik o.a. feedback over de werkwijze, budgettering en materiaalkeuze voor een dergelijk project. Deze contactpersonen horen niet bij de adres- of beoordelingsgroep. Zij vormen onderdeel van de feedbackgroep.

Beeldend therapeuten met een soortgelijk kunstproject

Tevens benaderde ik drie mensen die als creatief therapeut beeldend soortgelijke project(en) hebben uitgevoerd. Deze projecten staan ook beschreven in het voorgaande hoofdstuk 'Soortgelijke projecten'. Aan hen stelde ik zowel vragen over de creatief therapeutische kant als de kunstkant van het project. Aangezien hun projecten zoveel

raakvlakken hebben met dit project zullen ze hierover veel informatie kunnen geven. De internetsites van deze therapeuten zijn ook terug te vinden in de bronvermelding.

Creatief therapeut beeldend en grafisch vormgever –Iedereen van het klasje naar de muur-

Naarmate ik het project verder ontwikkelde, werd het duidelijk dat het in ieder geval zal worden uitgevoerd op één of meerdere scholen op Curaçao. De ZML kinderen hebben veel begeleiding nodig tijdens de uitvoering van het project. Verder zal er veel tijd worden besteedt aan het beschilderen van de muren aan de schoolkant; de afbeeldingen voor het werkboek. Aangezien het om een groot aantal muren gaat werd duidelijk dat het goed zou zijn voor het project om het met meerdere mensen uit te voeren. Hiervoor heb ik een andere creatief therapeut beeldend Yvette de Graaf (2008/2009 HU Amersfoort) en grafisch vormgever David Beijersbergen van Henegouwen benaderd. Yvette de Graaf zal de gehele periode van het project meewerken. David Beijersbergen van Henegouwen zal meewerken tijdens de ontwikkeling van het project, zoals bijvoorbeeld ontwerp van de omslagpagina, en tijdens een aantal weken van de uitvoering op Curaçao. Door onze kennis en ervaring te bundelen zal het project nog sterker in haar schoenen staan.

Interview met Annette Kuyper

Een van de kunstenaars uit de feedbackgroep is Annette Kuyper van de Dr. Luba Stichting. Zij is degene die de Stichting heeft opgezet en de projecten heeft uitgevoerd. In eerste instantie kon ik van haar, geen e-mailadres vinden. Wel stond er op de internetsite een telefoonnummer genoemd, waardoor ik haar vervolgens via die weg heb benaderd. Ze belde me al snel terug. Ze reageerde erg enthousiast op mijn plannen en wilde mij met haar kennis en ervaring graag helpen bij de verdere ontwikkeling van het project.

Op 11 mei 2011 kreeg ik de mogelijkheid haar te interviewen in haar atelier in Scheveningen. Die dag liet ze mij vele foto's zien van haar projecten, waarbij ze me o.a. veel vertelde over de opzet, de materiaalkeuze en de budgettering. Het was een zeer inspirerende bijeenkomst; in kon veel van haar ervaring en kennis gebruiken voor het verbeteren van het project –Iedereen van het klasje naar de muur-. De verwerking hiervan is terug te vinden in het verslag van het praktijkproduct.

Een aantal dagen na deze bijeenkomst stuurde ze mij ook de ingevulde vragenlijst toe. Deze is terug te vinden in Bijlage 1. Er waren echter een aantal aspecten die in het gesprek naar voren waren gekomen, die erg zinvol waren voor verbetering van dit project, maar die niet terug kwamen in de antwoorden op de vragenlijst. De delen die misten, maar wel van belang waren, staan wel ingevoegd bij de belangrijkste aspecten van de vragenlijsten en mails, maar zal dus niet in een bijlage terug te vinden zijn.

Oppervlakte voor het praktijkproduct

Voor het ontwikkelen van het praktijkproduct is het van belang om te weten hoeveel ruimte er aanwezig is voor de afbeeldingen uit het werkboek. Aan de hand van bouwtekeningen van Stichting Onderhoud Scholen Curaçao en bezoek aan de Vista del Mar school na afronding van de bouw van de muur, kwam ik tot de volgende oppervlaktes:

Muren rondom de school:

Aantal muren (2.5 x 3 meter): 38 : 285 m².

Aantal palen (2.5 x 0.5 meter): 26 : 32.5 m².

Lange muur (2.5 x 15 meter): 1 : 37.5 m².

Muurtjes (2.5 x 2 meter): 6 : 30 m².

Grotere muur (2.5 x 4.5 meter): 1 : 11.25 m².

Aantal hekken: 67

Aantal poorten: 4

Een aantal van de muren rondom de school zijn te zien op de onderstaande foto's. (Aafke Penning, 2010)

28

Bovenstaand aantal vierkante meters komt neer op ongeveer 400 m.

Verder is het ook mogelijk de muren van de gymzaal te gebruiken voor afbeeldingen. Deze kunnen ook ingezet worden bij de gymles. De buitenkant van gymzaal ziet u links op de linkerfoto, een deel van de de binnenkant op de rechter foto. (Aafke Penning, 2010)

Subsidies aanvragen – Interview met Raymond Sanchez

Aangezien een van de aspecten van dit praktijkprobleem is dat er op de Vista del Mar school, en vele andere scholen, geen budget is voor het aanstellen van een creatief therapeut, is het noodzakelijk om subsidie aan te vragen. Nooit eerder heb ik een dergelijk project uitgevoerd of ergens subsidie voor aangevraagd, dus hierbij had ik hulp nodig.

Via Nericha Marchena -de moeder van een studiegenoot-, die zelf van Curaçao komt en kunstprojecten uitvoert, kwam ik in aan contactgegevens van iemand die me hiermee zou kunnen helpen. Raymond Sanchez had haar namelijk kort daarvoor gevraagd of ze nog een project wist waar subsidiegeld voor nodig was, aangezien het geld anders zou worden gebruikt voor de wegenbouw op Curaçao. Raymond komt ook van Curaçao. Hij werkt als freelancer op audiovisueel gebied en doet veel projecten voor en op Curaçao, Bonaire en Aruba. Verder helpt hij mensen bij het aanvragen van subsidies bij Stichtingen en Fondsen. Toen ik Nericha vertelde over het project –Iedereen van het klasje naar de muur-, gaf ze mij de contactgegevens van Raymond om de opties voor het verkrijgen van subsidies te bekijken.

Op zondag 15 mei 2011 kreeg ik de mogelijkheid om hem te interviewen. Ik vertelde hem over mijn project, ter aanvulling van de informatie die hij via Nericha had gekregen. Al snel bleek dat ook hij erg enthousiast was over het project. Hij zag in hoe dit voor ZMLK scholen, en dan zeker op Curaçao van grote waarde zou kunnen zijn. Hij gaf hierbij aan dat er verschillende fondsen zijn die dergelijke projecten subsidies verlenen. De opties die hij mij gaf zijn de volgende;

- ~ Samenwerkende Fondsen
- ~ Provincie Midden-Nederland
- ~ Kas di Kultura Kòrsou
- ~ Usona
- ~ Bernard Fonds
- ~ VSB Fonds
- ~ Stichting DOEN
- ~ Stichting Onderhoud Scholen Curaçao
- ~ Kura Hulanda
- ~ Minister van Onderwijs Curaçao

De daadwerkelijke aanvraag van de subsidie zal ik niet meenemen in dit praktijkonderzoek, daarvoor moet ik eerst nog allerlei extra informatie verzamelen, zoals mogelijkheden voor het opzetten van een eigen Stichting, werken als freelancer etc. Als ik daadwerkelijk de subsidie aanvraag zal gaan doen, zal ik gebruik kunnen maken van voorbeeldbrieven die de verschillende fondsen en Stichtingen op hun site hebben staan.

Verder gaf Raymond te kennen dat hij dacht dat het niet alleen een goed project zou zijn voor Curaçao, maar ook voor bijvoorbeeld Aruba en Bonaire en de 'andere kant' (Banda'bou) van Curaçao, waar weinig projecten op gericht zijn. Op deze eilanden zijn ook ZMLK scholen, maar deze zijn nog minder ver ontwikkeld als de scholen op Curaçao. Door het project ook naar die eilanden te brengen zou ik ook die kinderen kunnen helpen en de leerkrachten kunnen ondersteunen. Hierbij zou het eventueel ook mogelijk zijn om

voorlichting of workshops te geven. Er blijkt een grote vraag te zijn naar projecten die zowel specifieke doelgroepen helpen, maar ook een groter doel in de samenleving ondersteunen. Het zou een optie kunnen zijn om als freelancer van het ene eiland naar het andere eiland te gaan voor het uitvoeren van dit project, met af en toe een aantal maanden in Nederland voor opdoen van nieuwe kennis. Verder heeft Raymond ook contacten met mensen die op Curaçao dolfijn- en paardentherapie hebben opgezet. In de toekomst zal ik bekijken of er ook een samenwerking met deze mensen mogelijk is; de verschillende therapievormen kunnen wellicht gecombineerd worden en de therapeuten kunnen van elkaars vaardigheden en kennis leren.

Bij de aanvraag moet rekening worden gehouden met álle kosten die gemaakt zullen worden voor het project. Dit zijn o.a.;

~ De materialen (Geschikte primer voor het voorbehandelen van de ondergrond, verschillende soorten verf in allerlei primaire en fluoriserende kleuren, krijt, beton of cement, verschillende maten varkensharen kwasten, rollers, sponzen en dergelijke voor het schilderen).

~ De reiskosten (Vliegtickets voor de twee creatief therapeuten en de grafisch vormgever, vervoersmiddel op Curaçao, benzine voor het vervoersmiddel).

~ Verblijfskosten (Hotel of appartement voor de twee creatief therapeuten en de grafisch vormgever inclusief g/w/e, geld voor eten en drinken).

~ Salaris (Waarbij het Nederlandse uurtarief voor een creatief therapeut of grafisch vormgever opgegeven moet worden, aangezien er als Nederlandse freelancer in het buitenland gewerkt zal worden).

~ Geld voor overige zaken (Cursus Papiamentu voor 3 personen, afdrukken van werkboeken/ foto's/ posters/ brieven/ uitnodigingen, openingsfeest, camera voor het (audio)visueel vastleggen van het project voor het vervolgtraject en netwerken, accountants kosten)

Na de aanvraag voor de Vista del Mar school en eventueel de Broeder Rigobertusschool en de Evoniussschool zal ik zeker onderzoeken of deze vraag er daadwerkelijk is en of het project op de verschillende eilanden opgezet kan worden.

Conclusie

Door het schrijven van de inleiding kon ik een duidelijk beeld neerzetten van de stage-instelling en de therapieperiode in de vijf maanden dat ik op Curaçao aanwezig was. Hieruit kwam het praktijkprobleem voort, waarin duidelijk werd dat er behoefte en belang is bij een fulltime aanwezigheid van een creatief therapeut, maar niet het budget.

Hierop volgend kon ik hoofdvraag opstellen. In het praktijkproduct wordt aan de beantwoording hiervan nog verder gewerkt, dus deze kan ik hier nog niet beantwoorden.

In dit onderzoek kon ik echter wel een groot deel van de benodigde informatie voor de ontwikkeling van het praktijkproduct en dus het project –Iedereen van het klasje naar de muur-, vergaren. Dit deed ik door specifiek literatuuronderzoek, bevragen van de adres-, beoordelings- en feedbackgroep en het interviewen van Annette Kuyper en Raymond Sanchez. De vertaalslag van de informatie naar de praktijk is beschreven in het verslag van het praktijkproduct.

Aangezien het project nog niet voor het afronden van mijn studie uitgevoerd zal kunnen worden, zal de beoordeling gaan over het praktijkonderzoek en praktijkproduct, met het bijbehorende werkboek.

Literatuurlijst

Op volgorde van het gebruik in het verslag van het praktijkonderzoek

Spreekwoorden.nl (2006-2011) *Van het kastje naar de muur sturen*. Geraadpleegd op 15 februari 2011, via <<http://spreekwoorden.nl/>>

Wikipedia, (2011) *ZMLK – onderwijs*. Geraadpleegd op 17 april 2011, via <<http://nl.wikipedia.org/wiki/ZMLK-onderwijs>>

Kennisring Gezondheidshulp (2011) *ZMLK – school*. Geraadpleegd op 17 april 2011, via <<http://www.kennisring.nl/smartsite.dws?id=32698>>

Helmeyer-Roos, M., (2008) *Beschrijving Vista del Mar school Curaçao*. Curaçao: Vista del Mar.

Baerends, A., (2004) *Reader Praktische Kaders*. Amersfoort: HU etc.

Smeijsters, H., (2003) *Handboek Creatieve Therapie*. Bussum; Coutinho.

Wikipedia, *Mentale retardatie*. Geraadpleegd op 19 april 2011, via <http://nl.wikipedia.org/wiki/Mentale_retardatie>

Krantz, B., (2007) *Interventies van vaktherapeuten: onderzoek naar de uitvoering van pragmatisch-structurerende werkvormen in de GGZ*. Delft: GGZ Delfland.

Mens Centraal, (2007) *Roos van Leary, communicatieve stijl als methodisch instrument*. Geraadpleegd op 25 april 2011 via <http://www.menscentraal.nl/Roos_van_Leary.html>

Lieshout, T. van, (2009) *Pedagogische adviezen voor speciale kinderen*. Houten etc.: Bohn Stafleu van Loghum.

Een klasse apart, (2011) *Speciaal = het onderwijs aan zeer moeilijk lerende kinderen*. Geraadpleegd op 24 mei 2011 via <<http://www.eenklasseapart.nl/speciaal.txt>>

Spelling, J., (2011) *Mijn Voedingscoach, Voeding en gezondheid*. Geraadpleegd op 23 mei 2011 via <<http://www.mijnvoedingscoach.nl/medische-problematiek/voeding-en-gezondheid>>

Scart! Stichting Community Art, (2011) *Welkom bij Scart*. Geraadpleegd op 22 april 2011 via <<http://www.communityart.nl/index.htm>>

Kuyper, A.,(2011) *Dr. Luba Stichting*. Geraadpleegd op 22 april 2011 via <<http://www.annettekuyper.nl/>>

Sanchez, N., (2011) *The Art of Nena Sanchez*. Geraadpleegd op 23 april 2011 via <<http://www.nenasanchez.com/theart.html>>

Penning, J., (2008) *Foto's werk Nena Sanchez*. Punda Curaçao: Utrecht.

Velden, M. van der, (2011) *Pauw Kindertherapie*. Geraadpleegd op 20 april 2011 via <<http://www.pauwkindertherapie.nl/pagina1.html>>

Nijmegen Exposeert, (2011) *Kunstenaar in Goffert is Rachel Kruithof*. Geraadpleegd op 21 april 2011 via <<http://www.nijmegenexposeert.nl/tag/rachel-kruithof/>>

Schurink, L., (2011) *Het Toverpalet*. Geraadpleegd op 20 april 2011 via <<http://toverpalet.nl/lucia.html>>

Arts, R., (2010) *Graffiti.nl*. Geraadpleegd op 20 april 2011 via <<http://www.graffiti.nl>>

Penning, A., (2010) *Foto's van Vista del Mar school*. Brievengat Curaçao: Utrecht.

Contactgegevens "ZMLK scholen" Nederland:

School/ Auteur:	Contactpersoon/personen (via de schoolgidsen van de scholen):	Sites en e-mailadressen (geraadpleegd tussen 20 en 27 april 2011):
1 Koningin Emmaschool SO/ VSO Amersfoort	Directeur: H.J.M. Kuiper Adjunct directeur SO: R. Vaarkamp Adjunct-directeur VSO: E. Smit	< http://www.emmaschoolamersfoort.nl > Hjm.kuiper@emmaschool- amersfoort.nl r.vaarkamp@emmaschool- amersfoort.nl E.Smit@emmaschool-amersfoort.nl
2 Van Voorthuysen school SO/ VSO Apeldoorn	Vakleerkracht creatieve vakken: Mijrie Huiskamp Directeur: Herma Kleine Schaars	< http://www.van-voorthuysenschool.nl > voorthuysen@leerplein055.nl
3 Maarlandschool SO/ VSO/ ZMLK Brielle	Directrice: Tony Verhaar Adjunct- en locatiedirecteur SO: Agnes Kuipers Adjunct- en locatiedirecteur VSO: Loes Hebing Interieurverzorgster: Nel Goedkoop (De GOM)	< http://www.maarlandschool.nl > info@maarlandschool.nl
4 Herman Broerenschool SO/ VSO/ ZMLK Delft	Directeur Onderwijs&Leerlingenzorg: Diane van der Voorn Algemeen directeur: Maarten van Kesteren	< http://www.hermanbroerenschool.nl > dvandervoorn@hbschool.nl info@hbschool.nl mvankesteren@hbschool.nl

5 Herman Broeren School SO/ VSO/ ZMLK Den Bosch	Adjunct directeur: Hans Volmer Directeur SO: Manja Ockhuizen Directeur VSO: Stéphan van den Boom Creatief therapeute: Betsie Boeijen	< http://www.hermanbroerenschool.nl/page1.aspx > info@hermanbroerenschool.nl
6 Inspecteur S. de Vriesschool SO/ VSO/ ZMLK Den Haag	Directeur: Jos de Koning Locatiedirecteur SO: Koos van der Veen Locatiedirecteur VSO: Mirjam Mulder	< http://www.inspecteurdevriesschool.nl > administratie@inspecteurdevriesschool.nl
7 De Eenhoorn ZMLK Hoorn	Directeur Rob Voogel Waarnemend adjunct directeur: Maria Schenk	< www.eenhoornstormvogel.nl > info@eenhoornstormvogel.nl
8 De Huifkar SO/ ZMLK Enschede	Directeur: Ronald Boers Locatie directrice: Wilma Emmen Spelbegeleidster: Yvonne Groenewoudt	< http://www.de-huifkar.nl > info@de-huifkar.nl
9 De Cirkel Christelijk ZML Gorinchem	Directeur: Dhr. van Doorn	< http://www.decirkelzml.nl > decirkelzml@planet.nl
10 De Ark SO/ VSO/ ZMLK/ MG/ Down Syndroom Gouda	Algemeen directeur: Bert Drost Locatie directeur SO: Petra Weijde	< http://deark.klaskompas.nl > < http://www.zmlkdeark.nl > directie@zmlk-ark.nl so@zmlk-ark.nl info@zmlk-ark.nl pweijde@zmlk-ark.nl
11 W.A. van Lieflandschool SO/ VSO Groningen	Directeur: Dhr. J Jansema	< http://wavanliefland.nl > info@wavanlieflandschool.nl
12 Dr. A. van Voorthuijsen school SO/ VSO/ ZML Haarlem / Hoofddorp	Directeur algemene zaken: Reinier Bos Locatiedirecteur SO: Martine Joustra	< http://www.voorthuijs.net > info@voorthuijs.net reinier.bos@voorthuijs.net martine.joustra@voorthuijs.net
13 De Lelie Protestants Christelijk SO/	Directeur: Dhr. M.D. Boswijk Teamleider SO:	< http://www.delelie.net > m.boswijk@delelie.net j.vandermeer@delelie.net

VSO/ DrieKansen/ ZMLK Harderwijk	Mevr. M.Blom-Zijlstra Teamleider VSO: Mevr. L. Wonink Teamleider DrieKansen: Dhr. P.M. Westerink	m.blom@delelie.net l.wonink@delelie.net p.westerink@delelie.net
14 Mozarthof SO/ VSO/ ZMLK Hilversum	Directeur: Kees van Heesbeen Afdelingsleider SO: Angelique Dreyer Afdelingsleider VSO: Harriët Toren	< http://www.mozarthof.nl > info@mozarthof.nl k.van.heesbeen@mozarthof.nl a.dreyer@mozarthof.nl h.toren@mozarthof.nl
15 It Twaluk SO/ VSO/ ZMLK Leeuwarden	Directeur: Mevr. M. Pruiksma Locatieleiders: Mevr. T. Kuipers Dhr. L. Jongema	< http://www.ittwaluk.nl > mirjampruiksma@ittwaluk.nl titiakuipers@ittwaluk.nl luitzen.jongema@ittwaluk.nl zml.leeuwarden@ittwaluk.nl
16 De Korte Vlietschool SO/ VSO/ ZMLK Leiden	Directeur SO: Caroline Versprille Locatie-directeur VSO: Stijn de Graaf	< http://www.kortevlietschool.nl > kortevliet@zonnet.nl
17 Jan Baptist SO/ VSO/ ZMLK Maastricht	Directeur: Dhr. L Kik Locatiedirecteur SO: Dhr. B. Dackers Locatiedirecteur VSO: Mevr. E. Willems	< http://www.zmlkjanbaptist.nl > l.kik@mosalira.nl b.dackers@mosalira.nl e.willems@mosalira.nl
18 Boslust SO/ VSO/ ZMLK Ommen	Directeur: Alex Grolleman Adjunct directeur: Gerrit Koning	< http://www.boslustonline.nl > bestuur@so-ommen.nl
19 De Zonnehof SO/ VSO/ ZMLK Raalte	Directeur: Kees van Tilburg Adjunct directeur: Willy Spannenburg	< http://www.dezonnehof.net/links.php?lng=nl > zonnehof@scos-salland.nl k.vantilburg@dezonnehof.net ab@zonnehof.net
20 Herman Broerenschool SO/ VSO/ ZMLK Roermond	Directeur: Marcelle Geerdink Adjunct directeur: John Dauven	< http://www.hermanbroeren.nl/index.php?wat=info > info@hermanbroeren.nl h.broeren@planet.nl
21 De Kameleon SO/ ZMLK Roosendaal	Directeur: Jac de Hoon Coördinator SO: Mevr. Isabella Geeve Coördinator SO hoofdlocatie: Mevr. Lia van Gastel	< http://www.dekameleon.info > info@dekameleon.info j.d.hoon@dekameleon.info

22 St. Mattheusschool SO/ VSO/ ZMLK Rotterdam	Directeur: Dhr. GJM Reinalda Directeur SO: Dhr. LP van Troost Directeur VSO: Dhr. PTF Gijtenbeek	< http://www.zmlk.nl > reinalda@zmlk.nl Lvantroost@zmlk.nl pgijtenbeek@zmlk.nl vsomattheus@hotmail.com mattheus@zmlk.nl
23 Herderschee school ZMLK Utrecht	Directeur: Pim Spijker Adjunct directeur SO: Harry van de Berg Adjunct directeur VSO: Leona Brandse	< http://www.herderscheeschool.nl > administratie@herderscheeschool.nl
24 De Rafaelschool SO/ VSO/ ZMLK Utrecht	Directeur VSO: Mevr. A Lotte Directeur SO: Mevr. P. van Gendt	< http://www.rafaelschool.nl > info@rafaelschool.nl a.lotte@rafaelschool.nl p.vangendt@rafaelschool.nl
25 Franciscusschool ZMLK Veghel	Directeur: Dhr. R. van Son Adjunct-directeur: Mevr. L. Schepers	< http://www.franciscusschool.com > admin@fransiscusschool.com directie@franciscusschool.com bestuur@zmlnoordoostbrabant.nl
26 De Meentschool SO/ ZMLK Winschoten	Directeur: Dhr. JH Ruiter School coördinator SO: Mevr. W Heetland Schoolcoördinator VSO: Dhr.. A. Bosscher	< http://www.meentschool.nl > administratie@meentschool.nl
27 W.A. van Lieflandschool/ Meerklank SO/ VSO/ ZMLK/ MG Zeist	Directeur: Willemijn Kop Locatieleiders: SO: Pamela Bongers SO: Elisabeth van Lennep VSO: Cor Doornenbal VSO: Christane Gerretsen	< http://lieflandschoolzeist.rijnheuvelland.nl > info@lieflandschoolzeist.nl info@meerklank.nl
28 De Keerkring SO/ VSO/ ZMLK Zoetermeer	Directeur: Dick Visser Adjunct directeur SO: Agnes van der Ster Adjunct directeur VSO: Raymond Schilperoordt Gedragsdeskundige: Annelies Kruiper	< http://www.keerkring.net > info@keerkring.net

Contactgegevens "ZMLK scholen" Curaçao:

Centrale Overheid van Nederlandse Antillen, *Speciaal Onderwijs*, Geraadpleegd op 25 april 2011 via <[http://www.curacao-gov.an/site.nsf/0/9e5faa26f9ed531d042570430067eab8/\\$FILE/Speciaal%20Onderwijs.pdf](http://www.curacao-gov.an/site.nsf/0/9e5faa26f9ed531d042570430067eab8/$FILE/Speciaal%20Onderwijs.pdf)>

Stichting Speciaal Onderwijs Curaçao, *Contact*, Geraadpleegd op 25 april 2011 via <<http://www.stichtingsoc.com>>

School:	Directeur / Schoolleider:	E-mailadres:
1 Stichting Speciaal Onderwijs Curaçao ZMLK/ ZMOK	Onderwijskundig directeur van de Schroederschool: Dhr. H. Pepping en 2 docenten van deze school	info@stichtingsoc.com
2 Blenchi School MLK	Veerelien Romero-Fielmich	blenchi@rkcs.org
3 Ala Blancaschool SO/ MLK/ ZMLK	Jaqueline Mambi	alablancaschool@rkcs.org
4 Broeder Rigobertus school SO/ MLK	G. Romer-Rog	rigobertusschool@rkcs.org
5 Fr. Evonius school SO/ MLK	S. Kleinmoedig	evoniusschool@rkcs.org
6 Vista del mar school SO/ ZMLK	S. Mauricio-Hersilia	vistadelmarschool@rkcs.org
7 Skol Marieta Alberto MLK	Niet bekend	Van deze school zijn geen contactgegevens te vinden, dus contact opnemen is niet mogelijk.

37

Contactgegevens "Therapeuten Curaçao":

Naam:	Therapeute:	E-mailadres:
Marjon Helmeyer-Roos	Muziek	mmjroos@gmail.com
Marleen de Valk	Beeldend	marleencuracao@hotmail.com
Natacha Strous	Spel	nmstrous@hotmail.com

Contactgegevens "Kunstenaars":

Naam:	Is:	Site / e-mailadres (geraadpleegd tussen 20 en 27 april 2011):
Nena Sanchez	Beeldend kunstenaars Curaçao	< http://www.nenasanchez.com/home.html > nena@nenasanchez.com
Melitta Steenhuis Dianne Leussink	Medewerkers Stichting Community Art	< http://www.communityart.nl/index.htm >

		scart@communityart.nl m.steenhuis@solidez.nl d.leussink@solidez.nl
Annette Kuiper	Beeldend kunstenaar en sociaal cultureel werker	< http://www.annetekuiper.nl/luba.htm > annetekuiper@ziggo.nl
Rob Arts	Graffitikunstenaar	< www.graffiti.nl >

Contactgegevens "Beeldend therapeuten met een soortgelijk kunstproject":

Naam:	Site/ e-mailadres (geraadpleegd tussen 20 en 27 april 2011):
Monique van der Velden	< http://www.pauwkindertherapie.nl/pagina1.html > info@pauwkindertherapie.nl
Rachel Kruithof	< http://www.nijmegenexposeert.nl/tag/rachel-kruithof/ > rachel.kruithof@gmail.com
Lucia Schurink	< http://toverpalet.nl/lucia.html > lucia@toverpalet.nl

Contactgegevens creatief therapeut beeldend en grafisch vormgever
–Iedereen van het klasje naar de muur–:

Naam / functie:	E-mailadres:
Yvette de Graaf Creatief therapeut beeldend	chazzylp@hotmail.com
David Beijersbergen van Henegouwen Grafisch vormgever/ ontwerper on- en offline	beijersbergen@gmail.com

38

Contactgegevens Raymond Sanchez –Contactpersoon subsidie-aanvragen–:

E-mailadres: sanchezraymond802@gmail.com
Telefoonnummer: Bekend bij Aafke Penning